

Γεωγραφίες

Αρ. 31 (2018)

Γεωγραφίες, Τεύχος 31, 2018

**ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ, ΜΕ
ΑΦΟΡΜΗ ΤΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΚΥΨΕΛΗΣ**

Ντίνα Βαΐου

ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ, ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΚΥΨΕΛΗΣ*

Ντίνα Βαΐου¹

Περίληψη

Η “συμμετοχή του κοινού” απασχολεί εδώ και πολλές δεκαετίες τη μελέτη και το σχεδιασμό της πόλης σε διάφορες κλίμακες, τόσο ως διαδικασία από τα κάτω όσο και ως θεσμική πρακτική. Το άρθρο προτείνει μια (επαν)εξέταση της συμμετοχής αντλώντας από την εμπειρία επανάχρησης της Δημοτικής Αγοράς της Κυψέλης, όπως αυτή πραγματοποιήθηκε σε δύο διακριτές φάσεις. Οι δύο φάσεις παραπέμπουν σε δύο διαφορετικές προσεγγίσεις της συμμετοχής: μία πρωτοβουλία τοπικών ομάδων, που υλοποίησε τη συμμετοχή ως μέσο διεύρυνσης του δημόσιου χώρου της γειτονιάς και της πόλης, και μία διαδικασία συμμετοχής μετά από πρό(σ)κληση, την οποία προώθησε ο Δήμος Αθηναίων. Τα σημεία εκκίνησης διαφέρουν ριζικά και αντιστοιχούν σε εξίσου διαφορετικές οπτικές όσον αφορά τα διακυβεύματα και τη νοηματοδότηση της αντίστοιχης συμμετοχικής διαδικασίας. Το άρθρο παρουσιάζει τις δύο πιο πάνω φάσεις, προσεγγίζοντας τη συμμετοχή ως χωροκοινωνική διαδικασία η οποία παράγει αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους συμμετέχοντες, δημιουργεί συναισθηματικές και υλικές συνδέσεις, διαπραγματεύσεις και αναπόφευκτα συγκρούσεις που αναδιαμορφώνουν και διευρύνουν τον δημόσιο χώρο σε διάφορες κλίμακες.

On the adventures of participation. Experiences from the Municipal Market of Kypseli

Dina Vaiou

Abstract

The paper proposes to (re)think participation, a much debated issue in urban studies, planning and development, both in its grass-roots and its institutional versions, drawing from two phases of people’s participation concerning the re-use of the Agora (the municipal market) in the neighbourhood of Kypseli. The two phases represent two different approaches to “participation”: an initiative of local groups implementing participation as a site of radical possibility, and an invited/induced process, in which the Municipality of Athens initiated the whole exercise. The radically different starting points correspond to equally different perspectives with regard to the stakes and meanings of the respective participatory process. The paper analyses the two phases approaching participation as a socio-spatial process, which produces interactions among participants, creates emotional and material connections, exchanges and inevitably conflict, which contributes to re-configure and extend public at different scales.

Η συμμετοχή αποτελεί ένα ζήτημα που συζητείται εδώ και πολλές δεκαετίες, στο πλαίσιο αναπτυξιακών προγραμμάτων, όπως και σε σχέση με τα θέματα σχεδιασμού και μελέτης της πόλης, στα οποία εστιάζει το άρθρο αυτό. Οι διάφορες εκδοχές της περιλαμβάνουν τόσο κινητοποιήσεις “από τα κάτω”, οι οποίες διεκδικούν παρέμβαση στη λήψη αποφάσεων σχετικά με τις συνθήκες ζωής και το μέλλον συγκεκριμένων τόπων, όσο και διαδικασίες “από τα πάνω” που συνδέονται με αλληπάλληλες αναθεωρήσεις του θεσμικού πλαισίου του σχεδιασμού. Εκτεταμένη

* μια προηγούμενη εκδοχή του άρθρου έχει δημοσιευθεί στα αγγλικά, στο περιοδικό *Journal of Place Management and Development*. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συναδέλφους Π. Κουτρολίκου και Θ. Παγώνη για τις πολύτιμες υποδείξεις τους σε σχέση με τις βιβλιογραφικές πηγές.

¹ Καθηγήτρια, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, ΕΜΠ, divaiou@central.ntua.gr

χρήση του όρου παρατηρείται από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, με την υλοποίηση νεοφιλελεύθερων στρατηγικών, τις οποίες επέβαλε η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ σε πολλές χώρες του Παγκόσμιου Νότου, μέσω της εφαρμογής Προγραμμάτων Διαρθρωτικής Προσαρμογής (Leal 2007). Η αποτυχία πολλών τέτοιων προγραμμάτων ερμηνεύθηκε ως ανεπάρκεια των μηχανισμών “από τα πάνω” και οδήγησε στην προώθηση συμμετοχικών διαδικασιών, χωρίς ωστόσο να μεταβληθούν οι κατευθυντήριες αρχές τους (World Bank 1996; 2001, Aarhus Convention 1998). Μία έκθεση της UNESCO εκείνης της χρονικής περιόδου αναγνωρίζει μάλιστα ότι η πρόσβαση στην πληροφόρηση και η συμμετοχή αποτελούν “δικαίωμα του κοινού” (UNESCO 1980).

Στον θεσμικό διάλογο και τα αναπτυξιακά προγράμματα που ακολούθησαν, οι συμμετοχικές διαδικασίες προωθήθηκαν ενεργά ως εργαλείο για αποτελεσματικότερη υλοποίηση και ως μέθοδος τόσο για την καταπολέμηση της αναποτελεσματικής γραφειοκρατίας και του κοινωνικού αποκλεισμού, όσο και για την ενδυνάμωση του “κοινού”, το οποίο ορίζεται με διάφορους τρόπους ώστε να περιλαμβάνει άτομα και συλλογικότητες, ομάδες συμφερόντων και εμπειρογνώμονες σε διάφορους συνδυασμούς και σε διαφορετικές χωρικές κλίμακες, από το τοπικό ως το παγκόσμιο. Έτσι, συγκροτείται, σε διάφορα επιστημονικά πεδία και χώρους άσκησης πολιτικής, ένα πολύπλοκο πεδίο έντονων συζητήσεων γύρω από τους στόχους, τις μεθόδους, τις τυπολογίες, τους συμμετέχοντες και πολλά ακόμη που οριοθετούν τις εννοιολογήσεις και το περιεχόμενο της συμμετοχής. Στο πλαίσιο αυτό, η τοπική κλίμακα προτείνεται ως η καταλληλότερη για τη συμμετοχή “του κοινού”, σε μια περίοδο όμως όπου οι περισσότερες αποφάσεις λαμβάνονται σε άλλες κλίμακες, ενώ οργανώσεις της “κοινωνίας των πολιτών” σε πολλές περιπτώσεις αναλαμβάνουν τομείς που προηγουμένως ανήκαν στην αρμοδιότητα του κράτους, αλλά έχουν γίνει μέρος ενός αναμορφωμένου δημόσιου τομέα, η λογοδοσία του οποίου είναι συχνά προβληματική (Cornwall 2002).

Το άρθρο αυτό (επαν)εξετάζει το ζήτημα της συμμετοχής, με αφορμή την πρόσφατη ιστορία της Δημοτικής Αγοράς της Κυψέλης και οργανώνεται σε τρία μέρη: το πρώτο μέρος εστιάζει στη συμμετοχή ως χωροκοινωνική διαδικασία, μέσα από ορισμένα θέματα που εμφανίζονται στη συζήτηση για την τοπική ανά-

πτυξη, τον πολεοδομικό σχεδιασμό και την αστική διακυβέρνηση· το δεύτερο μέρος παρουσιάζει τις διαφορετικές (και αντιφατικές) αντιλήψεις, φάσεις και διαδικασίες συμμετοχής σε σχέση με την επανάχρηση και διαχείριση της Αγοράς της Κυψέλης· τέλος, το τρίτο μέρος συνοψίζει ορισμένες κριτικές παρατηρήσεις σχετικά με τη συμμετοχή ως διαδικασία που διευρύνει τον δημόσιο χώρο και τις νοηματοδοτήσεις του.

1. Η συμμετοχή ως χωρική διαδικασία

Εστιάζοντας στη μελέτη και το σχεδιασμό της πόλης, το πρόσφατο *Εγχειρίδιο Συμμετοχής του Πολίτη* (Citizen Participation Handbook) ξεκινάει με τη φράση: «Το δικαίωμα των πολιτών να ορίζουν το χώρο του σπιτιού, της εργασίας και του άμεσου περιβάλλοντός τους βρίσκεται ψηλά στην ιεράρχηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» (CEMAT 2015), συνοψίζοντας έτσι τρεις δεκαετίες θεσμικής ενασχόλησης με τη συμμετοχή. Σε αυτή τη θεσμική προσέγγιση, η ένταξη, η ισότιμη συμμετοχή και πρόσβαση στην πληροφόρηση, ο καταμερισμός αρμοδιοτήτων και ευθυνών αποτελούν καταστατικές αρχές οποιουδήποτε συμμετοχικού εγχειρήματος (Davoudi & Healey 1995). Οι αρχές αυτές αναμένεται να οδηγήσουν σε νέες προσεγγίσεις και μεθοδολογίες σχεδιασμού, στις οποίες η διαχείριση των συγκρούσεων αποτελεί κομβικό στοιχείο: οι ασκήσεις πολιτικής, οι ομάδες εστίασης, τα World Café, τα εργαστήρια ανάλυσης σεναρίων, οι διασκέψεις πολιτών, οι διασκέψεις συναίνεσης, η μέθοδος charette ή η μέθοδος Delphi, οι πυρήνες σχεδιασμού, οι διαβουλεύσεις ειδικών είναι ορισμένες από τις προτεινόμενες μορφές (για μία επισκόπηση βλ. Στρατηγέα 2015· βλ. επίσης <http://participedia.net/en>).

Έτσι, προτείνονται ποικίλες τυπολογίες, με βάση διαφορετικά κριτήρια που παραπέμπουν σε διάφορους τύπους και βαθμούς συμμετοχής. Ένα χαρακτηριστικό και πολυσυζητημένο παράδειγμα τυπολόγησης είναι οι περίφημες “σκάλες” που απεικονίζουν το ρόλο και το βαθμό εμπλοκής των συμμετεχόντων: από την κινητοποίηση, την ενεργό συμμετοχή και τον έλεγχο εκ μέρους των πολιτών στην κορυφή της “σκάλας”, έως την παθητική συμμετοχή και τη χειραγώγηση στη βάση της. Τυπολογίες όμως προτείνονται και με βάση άλλα κριτήρια. Για παράδειγμα, όσον αφορά τη νομική της υπόσταση, η συμμετοχή ενδέχεται να είναι θεσμοθετημένη,

ευκαιριακή ή υβριδική, ενώ η κλίμακα στην οποία υλοποιείται (τοπική, περιφερειακή, εθνική) επηρεάζει τόσο τα ζητήματα που περιλαμβάνονται, όσο και την αποτελεσματικότητά της. Η φάση κατά την οποία εφαρμόζεται μια διαδικασία συμμετοχής (εκκίνηση, διαμόρφωση, προετοιμασία, υλοποίηση ή παρακολούθηση) σε προγράμματα ανάπτυξης ή χωρικού σχεδιασμού, καθορίζει τους τρόπους εμπλοκής του “κοινού”, για το οποίο διαμορφώνονται διάφοροι ορισμοί. Τέλος, οι στόχοι και τα αποτελέσματα των συμμετοχικών διαδικασιών μπορεί να χρησιμοποιηθούν πληροφοριακά, συμβουλευτικά ή αποφασιστικά (Green & Hunton-Clarke 2003). Η μελέτη κάθε τύπου συμμετοχής στρέφεται έτσι σε διαφορετικά θέματα που σχετίζονται με διαδικαστικές προτιμήσεις και πολιτικές οπτικές, αν και οι τελευταίες σπάνια επισημαίνονται ρητά.

Από τη δεκαετία του 1980, οι θεσμικές προσεγγίσεις της συμμετοχής και οι συζητήσεις μεταξύ ειδικών επισκίασαν σε μεγάλο βαθμό προγενέστερες ιδέες και πρακτικές που συνδέονταν με πρωτοβουλίες “από τα κάτω”, οι οποίες διεκδικούσαν χώρο για τους πιο αδύναμους ώστε να έχουν λόγο σε αποφάσεις για τις συνθήκες της καθημερινής τους ζωής (Cornwall 2002). Έτσι, δεν αναφέρονται πλέον ούτε ως “προϊστορία”, εμβληματικά παραδείγματα όπως ο επανασχεδιασμός του ιστορικού κέντρου της Μπολόνια ή η ανάπλαση εργατικών κατοικιών στην Alma Gare ή ακόμη ένας μεγάλος αριθμός πρωτοβουλιών επανασχεδιασμού σε κλίμακα γειτονιάς με τη συμμετοχή των κατοίκων, η οποία συνδύαζε κινητοποίηση “από τα κάτω”, ενάντια στην υποβάθμιση του τόπου κατοικίας και τον κοινωνικό αποκλεισμό, με ριζοσπαστικές για την εποχή θεσμικές παρεμβάσεις και υποστήριξη από την πλευρά των αντίστοιχων Δήμων (για μια αναλυτική παρουσίαση βλ. Βρυχέα 1997).

Στο πλαίσιο των κοινωνικών κινημάτων των δεκαετιών του 1960 και του 1970, η συμμετοχή και η αυτοδιάθεση αποτελούσαν θεμελιώδη αιτήματα εναλλακτικών προτάσεων για την κοινωνική οργάνωση και την κοινωνική δικαιοσύνη και συνδέονταν με την άμεση δημοκρατία². Το μοντέλο του κεντρικού, ορθολογικού σχεδιασμού δέχθηκε έντονη κριτική για την έλλειψη συναίνεσης που το χαρακτηρίζει, καθώς και για τα συχνά καταστροφικά του αποτελέσματα σε πολλές πόλεις και περιφέρειες. Τοπικά κινήματα και ομάδες “από τα κάτω” διεκδικούσαν και υλοποιούσαν πα-

ρεμβάσεις στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (πχ σχετικά με την κατεδάφιση/οικοδόμηση κατοικιών, την επιβίωση σε υποβαθμισμένες αστικές γειτονίες, τη διάθεση και την κατανομή πόρων, κ.λπ.) (Βρυχέα & Λωράν 1993). Στη βιβλιογραφία εκείνης της εποχής η συμμετοχή προσδιοριζόταν ως διαδικασία που επέτρεπε στους λιγότερο ισχυρούς να ενεργοποιηθούν και να διευρύνουν το πεδίο της παρέμβασής τους σε αποφάσεις που αφορούσαν τη ζωή τους. Έτσι, ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με το πέρασμα από το περιθώριο σε πολλαπλούς τρόπους δραστηριοποίησης, με στόχο την επανεκτίμηση και πραγμάτωση δυνατοτήτων που θα οδηγούσαν τελικά σε ενδυνάμωση των πολιτών. Πολλές από τις πιο πάνω πρακτικές και εννοιολογήσεις ενσωματώθηκαν σταδιακά στα εργαλεία διεθνών οργανισμών και εξειδικευμένων ΜΚΟ, οδηγώντας σε χώρους προ(σ)καλούμενης (invoked/induced) συμμετοχής, όπου τα όρια, οι θεματολογίες και οι (επιθυμητοί) συμμετέχοντες είναι προσδιορισμένα εκ των προτέρων (Brock et al 2001).

Η πρόσφατη βιβλιογραφία χαρακτηρίζεται από πλήθος χωρικών μεταφορών, όπως το “άνοιγμα”, η “διεύρυνση” ή η “επέκταση” των ευκαιριών για συμμετοχή, αλλά και η “δημιουργία χώρου” για δημοκρατικές πρακτικές ή η “εμβάθυνση” των πρακτικών αυτών, καθώς και η δημιουργία “πεδίων πολιτικής” ή “χώρων πολιτικής ή πολιτικών” (Cornwall 2002). Η συμμετοχή παραπέμπει όμως και σε άλλες χωρικές μεταφορές και υλικές πρακτικές, όπως η συνέντευξη, η δημιουργία χώρου για έκφραση διαφορετικών ιδεών και απόψεων, η υποστήριξη συλλογικοτήτων και ατόμων ώστε να γίνουν ορατά και να ακουστούν, η δημιουργία δημόσιων χώρων, με την έννοια που εξετάζει τον χώρο ο Lefebvre (1991): ταυτόχρονα ως υλική οντότητα και ως πλέγμα κοινωνικών σχέσεων και ατομικών ή συλλογικών πρακτικών. Με μια τέτοια αντίληψη του χώρου ως κοινωνικά παραγόμενου, η έννοια της συμμετοχής συνδέεται με το δικαίωμα των ανθρώπων να συμμετέχουν σε αποφάσεις για τη ζωή στην πόλη, να αμφισβητούν τα πρότυπα ζωής που τους επιβάλλονται, καθώς και να διεκδικούν ή να οικειοποιούνται ένα ολόκληρο φάσμα δικαιωμάτων χρήσης και εκπροσώπησης.

Οι χωρικές ιδιότητες της συμμετοχής αναδεικνύονται ως μέσο έκφρασης πολιτικής ελευθερίας και πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη, η οποία ενεργοποι-

είται μέσα από άμεσες συμμετοχικές διαδικασίες ενδεχομένως σε περιορισμένους χώρους, για φευγαλέες χρονικές στιγμές και μέσα σε εύθραυστα δίκτυα (Painter & Philo 1995). Έτσι, οι δημόσιοι χώροι συγκροτούνται και (επανα)δημιουργούνται μέσω της συλλογικής δράσης, στο πλαίσιο της οποίας μπορεί να εκφράζεται η πολυμορφία των απόψεων, των θέσεων και των συμφερόντων, διαταράσσοντας διαρκώς τη συναίνεση (βλ. επίσης Vaiou & Kalandides 2017). Πέρα από τις “ηρωικές” στιγμές των άμεσα πολιτικών παρεμβάσεων, καθημερινές ρουτίνες συμμετοχής, όπως αυτές που εξετάζω στην επόμενη ενότητα, παράγουν αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ανθρώπων, δημιουργούν χώρους συναισθηματικών και υλικών συνδέσεων, συναλλαγών και αναπόφευκτα συγκρούσεων, αναδιαμορφώνοντας τον δημόσιο χώρο αλλά και την ίδια την ουσία της συμμετοχής.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο κατανόησης της συμμετοχής αξίζει να επισημανθούν τρία θέματα, τα οποία σχετίζονται με ζητήματα εξουσίας στο χώρο (Cornwall 2008, Williams 2004, Cooke & Kothari 2001). Το πρώτο αναφέρεται σε εκείνους που κινούν τη διαδικασία και συνεπώς ορίζουν τους στόχους, τους όρους και τα όριά της: το ερώτημα κατά πόσον η συμμετοχή είναι αποτέλεσμα κινητοποίησης “από τα κάτω” ή αποτελεί προ(σ)καλούμενη διαδικασία διαφοροποιεί όχι μόνο τα διακυβεύματα – τι είναι αυτό στο οποίο καλούνται να συμμετάσχουν οι άνθρωποι – αλλά και τον τρόπο με τον οποίο προσδιορίζονται οι επίδοξοι συμμετέχοντες, τις μεθόδους και τεχνικές που επιλέγονται, τη χρήση των αποτελεσμάτων συμβουλευτικά ή αποφασιστικά.

Το δεύτερο θέμα αφορά το υποκείμενο της συμμετοχής (“το κοινό”) - ποιοι και ποιες δηλαδή συμπεριλαμβάνονται ή αποκλείονται και ποιοι αποφασίζουν γι’ αυτό: εδώ, οι ανισότητες με βάση την εθνότητα, το φύλο, την ηλικία, την κοινωνική τάξη χαρακτηρίζουν τη συγκρότηση των χώρων συμμετοχής: παράλληλα, ο ορισμός των συμμετεχόντων ως δικαιούχων, ως πελατών, ως χρηστών, ως πολιτών ή ως κινητοποιημένων ατόμων έχει μεγάλη σημασία για να κατανοήσει κανείς την ουσία οποιασδήποτε συμμετοχικής διαδικασίας και τις δυνατότητες εμπλοκής σ’ αυτήν, καθώς και το τι μπορεί (ή δεν μπορεί) να ειπωθεί και να γίνει μέσω μιας τέτοιας διαδικασίας.

Το τρίτο θέμα έχει να κάνει με το διακύβευμα της συμμετοχικής διαδικασίας, ποια ζητήματα δηλαδή τί-

θενται προς συζήτηση (ζητήματα που αφορούν μείζονες αποφάσεις ή ελάχιστονες λεπτομέρειες) και τίνος η καθημερινή εμπειρία λαμβάνεται υπόψη για τον προσδιορισμό τους: γιατί και πώς οι χώροι συμμετοχής ανοίγουν ή ενεργοποιούνται και κατά πόσον αυτοί αποτελούν μέσο ή σκοπό είναι ερωτήματα που διαμορφώνουν το περιεχόμενο και τους ορίζοντες της συμμετοχής και επιτρέπουν να αξιολογηθούν οι αρχές και τα οφέλη της που τόσο πολύ προβάλλονται (ενδυνάμωση, ισότητα πρόσβασης στην πληροφορία, ισότιμες σχέσεις).

Στη συνέχεια αναφέρομαι σε αυτά τα ζητήματα, όπως προκύπτουν σε δύο φάσεις και σε διαφορετικές αντιλήψεις συμμετοχής για την επανάχρηση της Αγοράς της Κυψέλης.

2. Η Αγορά: οι περιπέτειες μιας [πρώην] Δημοτικής Αγοράς

Η Αγορά της Κυψέλης κατασκευάστηκε το 1937 και λειτούργησε ως αγορά τροφίμων ως το 2003, οπότε και περιήλθε σε αχρησία. Το 2006 άνοιξε εκ νέου από τοπικές ομάδες, οι οποίες επισκεύασαν το κτίριο με εθελοντική εργασία και το μετέτρεψαν σε ενεργό δημόσιο χώρο για πολιτιστικές και άλλες δραστηριότητες. Μετά από επιχείρηση της αστυνομίας, ο Δήμος Αθηναίων απέκτησε τον έλεγχο της Αγοράς το 2012, την ανακαίνισε και ξεκίνησε μία “διαδικασία συμμετοχής” σχετικά με τη μελλοντική της χρήση. Εδώ εξετάζω τις δύο περιπτώσεις εμπλοκής των κατοίκων στη χρήση της Αγοράς ως παραδείγματα διαφορετικών νοηματοδοτήσεων της συμμετοχής. Το υλικό για την Κυψέλη και την Αγορά βασίζεται σε εκτεταμένη έρευνα πεδίου που πραγματοποιήθηκε από το 2004 ως το 2011 (βλ. Βαΐου κ.ά 2007, GEMIC 2010, Βαΐου, Λαφαζάνη & Λυκογιάννη 2013) και σε υλικό από τον τύπο και το διαδικτυο σχετικά με το πρόσφατο εγχείρημα συμμετοχικού σχεδιασμού που προωθήθηκε από το Δήμο (2015-18).

η Κυψέλη

Όπως είναι γνωστό, η Κυψέλη είναι μια γειτονιά του Δήμου Αθηναίων με πολύ ψηλή πυκνότητα δόμησης και πολυεθνικό πληθυσμό, που δεν θυμίζει καθόλου την αγροτική περιοχή με τις διάσπαρτες αγροικίες των αρχών του 20ου αιώνα. Η έντονη αστικοποίησή της ανάγεται στη μεταπολεμική περίοδο, ιδίως τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, οπότε απέκτησε τη σημε-

ρινή της μορφή. Την περίοδο εκείνη η Κυψέλη έγινε γνωστή για τη νυχτερινή της ζωή με τα διάσημα σε όλη την πόλη θέατρα, κινηματογράφους, ζαχαροπλαστεία, νυχτερινά κέντρα και εστιατόρια που έχουν αποτυπωθεί και στον ελληνικό κινηματογράφο. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 καταγράφεται μια τάση μετοίκησης των νεότερων νοικοκυριών προς τα προάστια. Ωστόσο, οι γηραιότεροι κάτοικοι παραμένουν στην περιοχή, ιδίως στα μεγαλύτερα και πιο προνομιούχα διαμερίσματα, στους ψηλότερους ορόφους των πολυκατοικιών.

Η δεκαετία του 1990 σηματοδοτεί μια σημαντική αλλαγή, καθώς η Κυψέλη γίνεται τόπος κατοικίας μεταναστών, η εγκατάστασή των οποίων αντιστρέφει την τάση συρρίκνωσης του πληθυσμού και το ηλικιακό προφίλ. Μετανάστες και μετανάστριες κυρίως από την Αλβανία, τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, την Ουκρανία, αλλά και από τη Μολδαβία, τη Ρωσική Ομοσπονδία, τη Γεωργία, την πρώην Γιουγκοσλαβία, την Αρμενία, τη Νιγηρία, την Αιθιοπία, τη Γκάνα, τη Νότια Αφρική, την Αίγυπτο, τις Φιλιππίνες, το Μπαγκλαντές, την Ινδία, το Πακιστάν, το Ιράκ, το Ιράν, την Τουρκία και τη Συρία, συνθέτουν, με διαφορετικές δυναμικές και πληθυσμιακά μεγέθη, το μωσαϊκό των “νέων” κατοίκων της Κυψέλης (ΕΛΣΤΑΤ 2001, 2011 *Απογραφές Πληθυσμού*, Βαΐου κ.ά 2007). Ο νέος, οικονομικά ενεργός πληθυσμός, τόσο στην τυπική όσο και στην άτυπη οικονομία, με σχετικά υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο (ιδίως των μεταναστριών από την Ανατολική Ευρώπη), έχει συμβάλει στην ανάπτυξη νέων δραστηριοτήτων και υπηρεσιών, καθώς και στην αναβίωση ορισμένων παλαιότερων χρήσεων (αρτοποιεία, τοπικά παντοπωλεία, κομμωτήρια, στεγνοκαθαριστήρια, call centers, υπηρεσίες μεταφοράς χρημάτων, υδραυλικοί, ηλεκτρολόγοι, εργαστήρια ξυλουργικής κ.λπ.). Διατηρείται έτσι, με διαφορετική μορφή, η μεγάλη ποικιλία και ανάμιξη χρήσεων και δραστηριοτήτων με έμφαση στην κατοικία, το εμπόριο και την ψυχαγωγία. Σήμερα, νέες γενιές κατοίκων με μεταναστευτική προέλευση δεν γνωρίζουν άλλη πατρίδα από την Κυψέλη.

από την (κλειστή) αγορά τροφίμων στον ανοιχτό δημόσιο χώρο

Η Δημοτική Αγορά, με εμβαδόν 1046 τ.μ. και με 415 τ.μ. υπόγειου αποθηκευτικού χώρου, ακολουθεί μία τυ-

πολογία που είναι συνηθισμένη στις αγορές αυτού του είδους: ένα ορθογώνιο κτίριο προσπελάσιμο από τις δύο στενές πλευρές του, με έναν επιμήκη κεντρικό χώρο και μικρούς χώρους-καταστήματα κατά μήκος των μεγάλων πλευρών του. Ο κεντρικός χώρος είναι χώρος διέλευσης, συναντήσεων και στάσεων, ένας χώρος που συνδέει όλα τα μικρά ξεχωριστά καταστήματα σε μια κοινή λειτουργία. Λειτουργήσε ως αγορά τροφίμων μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Με την εμφάνιση των πρώτων αλυσίδων σούπερ μάρκετ στην περιοχή, άρχισε βαθμιαία να παρακμάζει και το 2003 έκλεισε οριστικά. Η τότε Δημοτική Αρχή πρότεινε να μετατραπεί σε πολυώροφο εμπορικό κέντρο και χώρο στάθμευσης, προοπτική στην οποία αντιτάχθηκαν πολλοί κάτοικοι και κινητοποιήθηκαν για να διασώσουν το εμβληματικό κτίριο. Η δημοτική παράταξη “Ανοιχτή Πόλη”, σε συνεργασία με τοπικές πρωτοβουλίες και με τη Σχολή Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, ανέλαβε δράση και κατάφερε να χαρακτηριστεί το κτίριο νεώτερο μνημείο (2005).

Το 2006 οργανώθηκε Ανοιχτή Συνέλευση τοπικών ομάδων, κατοίκων και οργανώσεων (όπως π.χ. οι Φίλοι της Κυψέλης, η Κυψέλη μας, ο Σύλλογος Αρκάδων Κυψέλης, τοπικές πολιτιστικές και αθλητικές συλλογικότητες κ.λπ.), με αίτημα να μετατραπεί η μη χρησιμοποιούμενη Αγορά σε ανοιχτό κοινωνικό και πολιτιστικό χώρο. Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες ήταν μέλη της δημοτικής παράταξης “Ανοιχτή Πόλη” και του ΣΥΡΙΖΑ, ενώ σύντομα ενεπλάκησαν και άλλες αριστερές ομάδες, αλλά και ανεξάρτητες/οι κάτοικοι. Προκειμένου να κάνουν ευρύτερα γνωστή την πρωτοβουλία και να εμπλέξουν σε αυτήν ευρύ φάσμα κατοίκων της Κυψέλης, οι αρχικοί συμμετέχοντες στην Ανοιχτή Συνέλευση προσέγγισαν κατοίκους πόρτα-πόρτα, συγκέντρωσαν 4000 υπογραφές υπέρ της πρωτοβουλίας και αργότερα δημιούργησαν ένα ιστολόγιο (blog). Στα τέλη του 2006, η Ανοιχτή Συνέλευση αποφάσισε να καταλάβει το κτίριο· οι συμμετέχοντες προχώρησαν στον καθαρισμό του, πραγματοποίησαν τις απαραίτητες επισκευές με εθελοντική εργασία, με προσωπικά έξοδα για τα υλικά και με έπιπλα που προσφέρθηκαν δωρεάν

Στη συνέχεια διοργανώθηκε ένα δεκαήμερο πολιτιστικών δραστηριοτήτων, ώστε να ενημερωθούν ενδιαφερόμενοι πολίτες εντός και εκτός Κυψέλης ότι *βρισκόταν σε εξέλιξη ένα πείραμα*, που στόχευε στη χρήση

Εικόνα 1: Δημοτική Αγορά Κυψέλης 2007
 Πηγή: Αρχείο Ντ. Βαΐου

Εικόνα 2: Γλέντι Αφγανών στην Αγορά, 2010
 Πηγή: Αρχείο Ό. Λαφαζάνη

ενός δημόσιου χώρου της γειτονιάς με τρόπους που επιδίωκαν να εμπλέξουν τους κατοίκους της. Στο πρώτο τους κείμενο, το οποίο παρουσιάστηκε προς τη γειτονιά, έγραφαν μεταξύ άλλων:

“Ο χώρος της Δημοτικής Αγοράς παρέμενε κλειστός και εγκαταλελειμμένος για περισσότερα από επτά χρόνια. Καταφέραμε να διαμορφώσουμε έναν χώρο ελεύθερο, δημοκρατικό, αντιεμπορικό, αυτοδιαχειριζόμενο, και επίσης ανοιχτό σε όλους [...] Η Κυψέλη δεν χρειάζεται Mall. Χρειαζόμαστε έναν ελεύθερο δημόσιο χώρο.[...]. Το κτίριο της Αγοράς είναι ιστορικό όχι μόνο ως κτίριο αλλά και ως χρήση και ατμόσφαιρα.”³

Μετά την επιτυχία της πρώτης σειράς εκδηλώσεων σχηματίστηκε η “Πρωτοβουλία Κατοίκων για τη Δημοτική Αγορά της Κυψέλης” και έγιναν πιο μακροπρόθεσμα σχέδια. Η Πρωτοβουλία καθιέρωσε ανοιχτή συνέλευση μια φορά τον μήνα, στην οποία μπορούσε να συμμετάσχει κάθε κάτοικος της Κυψέλης. Η συνέλευση διαμόρφωνε μηνιαίο πρόγραμμα πολιτιστικών και άλλων δραστηριοτήτων, μεριμνούσε για την επίλυση των προβλημάτων που εμφανίζονταν και εξέλεγε συντονιστική επιτροπή, για ένα μήνα κάθε φορά, της οποίας αποστολή ήταν η οργάνωση των δραστηριοτήτων τις οποίες είχε αποφασίσει η συνέλευση. Άτομα με διαφορετικά ενδιαφέροντα, προελεύσεις και πεποιθήσεις συνενδύονταν για να διοργανώσουν και να συμμετάσχουν σε δραστηριότητες και δράσεις, όπως πολιτιστικές εκδηλώσεις, εκθέσεις και θεατρικές παραστάσεις, κινηματογραφικές και λογοτεχνικές βραδιές, πολιτικές συζητήσεις για ένα ευρύ φάσμα θεμάτων (πχ

Εικόνα 3: Μάθημα ελληνικών, Σχολείο Αγοράς
 Πηγή: Αρχείο Ό. Λαφαζάνη

την οικονομική κρίση, την κατάσταση στην Παλαιστήνη, την ένταξη των μεταναστών στη γειτονιά, τη σημασία των βιολογικών τροφίμων), πολυπολιτισμικές συλλογικές κουζίνες, πάρτι και συναυλίες

Κάθε Δευτέρα απόγευμα πραγματοποιούνταν δωρεάν μαθήματα ελληνικής γλώσσας για μετανάστες από εθελόντριες δασκάλες και δασκάλους⁴, ενώ τα Σάββατα γινόταν στο χώρο αγορά βιολογικών προϊόντων. Ορισμένες από τις εκδηλώσεις είχαν καθαρά τοπικό χαρακτήρα, ενώ άλλες προσέλκυαν ένα ευρύτερο κοινό, έως και διεθνές, καθώς διοργανώθηκαν και σημαντικές διεθνείς συναντήσεις και ομιλίες. Χάρη στον

Εικόνα 4: Η Αγορά μετά την ανακαίνιση
Πηγή: Αρχείο Ντ. Βαΐου

ανοιχτό της χαρακτήρα και τις δραστηριότητές της, η Αγορά καθιερώθηκε ως σημαντικός δημόσιος χώρος στη γειτονιά και ως σημείο συνάντησης των κατοίκων και των επισκεπτών, τόσο των ντόπιων όσο και των μεταναστών και μεταναστριών. Όπως υποστηρίζει η Κ.Σ., η οποία συμμετείχε στην πρωτοβουλία:

“Αυτή δεν είναι μια ριζοσπαστική, επιθετική κατάληψη. Είναι μια πρόταση προς τη γειτονιά. Κάθε τι που κάνουμε εδώ είναι ορατό, ακόμη κι αν είσαι περαστική, γι’ αυτό είναι πολύ δύσκολο να σαμποτάρουν αυτό που κάνουμε. Υπάρχουν άνθρωποι που απλά περνάνε, διασχίζουν την Αγορά σαν δρόμο, όλα είναι ανοιχτά στον κόσμο. [...] Αυτή είναι η γοητεία της και η ταυτόχρονα η δυσκολία της.” (Κ.Σ., εθελόντρια δασκάλα ελληνικών στο σχολείο της Αγοράς)

Τα χρόνια της κατάληψης, η συλλογική χρήση ενάντια στην προοπτική της ιδιωτικοποίησης και περιχαράκωσης, η ανάπτυξη εναλλακτικών τρόπων διαχείρισης, η δημιουργία χώρων συζήτησης, και ίσως ενδυνάμωσης μέσω των πολλαπλών δραστηριοτήτων, μετέτρεψαν την Αγορά σε έναν ζωντανό δημόσιο χώρο στον οποίο “όλοι και όλες μπορούσαν να συμμετέχουν”, όπως ήταν η πρόθεση της Πρωτοβουλίας Κατοίκων για τη Δημοτική Αγορά. Ωστόσο, πολλοί, και κυρίως πολλές, είχαν επίγνωση του γεγονότος ότι υπήρχαν “αόρατοι τοίχοι”, οι οποίοι εμπόδιζαν τη συμμετοχή “όλων”. Για παράδειγμα, παρότι πολλές γιορτινές βραδιές, παιδικές δραστηριότητες και συλλογικές κουζίνες διοργανώνονταν από τις κοινότητες των Φιλιππίνων και των Αφγανών, οι μετανάστες και οι μετανάστριες πολύ σπάνια συμμετείχαν στις μηνιαίες συνελεύσεις που προγραμματίζαν τη λειτουργία της Αγοράς.

“Με τα προβλήματά της, η Αγορά ήταν κάτι πάρα πολύ σημαντικό. Έτσι γνωριστήκαμε άνθρωποι που μένουμε στην ίδια γειτονιά και δεν θα γνωριζόμασταν. Και είχαμε πάρα πολλά κοινά πράγματα. Διότι δε γνωρίζεις πια ανθρώπους από τη γειτονιά [...] ανακαλύπτεις στην Αγορά ότι υπάρχουν άνθρωποι που μένουμε πάρα πολύ κοντά και είναι απομονωμένοι” (Κ.Σ., εθελόντρια δασκάλα ελληνικών στο σχολείο της Αγοράς)

Ο Δήμος Αθηναίων, από την πλευρά του, φάνηκε εξ αρχής εχθρικός απέναντι σε αυτήν την “πρόταση προς τη γειτονιά” και επιχείρησε αρκετές φορές να “πάρει πίσω” την Αγορά προκειμένου να την ανοίξει στους “κατοίκους της περιοχής”. Με αφορμή μια διαμάχη μεταξύ τοπικών πολιτικών ομάδων σχετικά με τη χρήση της Αγοράς, το Σάββατο, 18 Αυγούστου 2012, ενώ οι βιοκαλλιεργητές ετοίμαζαν τη σαββατιάτικη αγορά τους, η Δημοτική Αρχή κάλεσε τα ΜΑΤ να εκκενώσουν το κτίριο. Έτσι, το πείραμα τελείωσε και ξεκίνησε ένα νέο στάδιο στη ζωή της Αγοράς. Λίγες μέρες αργότερα, ο δήμαρχος Γ. Καμίνης ανακοίνωσε στο Δημοτικό Συμβούλιο το κλείσιμο της Αγοράς:

“Ένα περιουσιακό στοιχείο του Δήμου Αθηναίων και του αθηναίου πολίτη, περνά και πάλι στην ευθόνη της Αθήνας. Αποτέλεσε δέσμευσή μας ενώπιον του Δημοτικού Συμβουλίου, και το κάναμε πράξη: δεν πρόκειται να ανεχθούμε τη μετατροπή κανενός δημόσιου χώρου, σε ιδιότυπο άβατο. Θα δώσουμε το λόγο στους κατοίκους της Κυψέλης, για λογαριασμό και εξ ονόματος των οποίων, έως σήμερα μιλούσαν άλλοι.” (εισήγηση του δημάρχου Αθηναίων κ. Γιώργου Καμίνη, κατά τη συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου της 27/08/2012).

από το δημόσιο χώρο στην ιδιωτική διαχείριση

Από το 2012 ως το 2015 το κτίριο της Αγοράς ανακαινίστηκε με πόρους των Ευρωπαϊκών Διαρθρωτικών και Επενδυτικών Ταμείων. Τον Μάιο του 2015 ο Δήμος ξεκίνησε μια διαδικασία δημόσιας συμμετοχής με το σλόγκαν “έλα στην Αγορά”. Η διαδικασία αυτή προβλήθηκε πολλαπλά σε έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα και περιλάμβανε (α) ένα διαδραστικό εργαστήριο στη Φωκίωνος Νέγρη, (β) μια διαδικασία κατάθεσης ιδεών για τη μελλοντική χρήση της Αγοράς στην ιστοσελίδα του Δήμου (<http://consultations.daem.gr>) από τις 5 Μαΐου 2015 ως τις 20 Ιουνίου 2015 και (γ) μία διαδικτυακή παρουσίαση των αποτελεσμάτων της διαβού-

λευσης (<http://agorakypselis.gr>, τελευταία επίσκεψη στις 12 Μαΐου 2017).

“Στόχος του Δήμου είναι η Δημοτική Αγορά να είναι ένα κτίριο που να εξυπηρετεί τις ανάγκες της τοπικής κοινότητας, που θα γεμίσει κόσμο, με τον κόσμο θα ζωντανέψει η περιοχή και θα φέρει ένα αίσθημα ασφάλειας στους κατοίκους [...] Το μόνο όπλο που έχουμε στα χέρια μας είναι η συμμετοχή του κόσμου και η δυναμική παρουσία ενεργών πολιτών και ομάδων, οι οποίοι έχουν την ευελιξία, τη φαντασία και την αμεσότητα να φέρουν [εδώ] ζωντανές, σύγχρονες, κοινωνικές και επιχειρηματικές δραστηριότητες” (Α.Ζ. Αντιδήμαρχος Κοινωνίας των Πολιτών και Καινοτομίας του Δήμου Αθηναίων – 9 Νοεμβρίου 2016, www.cnn.gr/.../h-dimotiki-agera-tis-kypselis-epistrefei-sti-geitonia, τελευταία επίσκεψη 12 Μαΐου 2017, έμφαση στο πρωτότυπο)

Όσες και όσοι πήραν μέρος στο διαδραστικό εργαστήριο (09/05/2015) έπρεπε να απαντήσουν σε δύο βασικές ερωτήσεις: (α) Πώς φαντάζεσαι το νέο πρόσωπο της Δημοτικής Αγοράς της Κυψέλης; και (β) Ποιους φορείς ή δράσεις θα ήθελες να στεγάσει; Οι συμμετέχοντες παρουσίασαν ιδέες οι οποίες οπτικοποιήθηκαν από καλλιτέχνες που κλήθηκαν για το σκοπό αυτό από τη Δημοτική Αρχή. Στη συνέχεια πέρασαν από μία φωτογραφική έκθεση για την ιστορία της Αγοράς, στην οποία δεν γινόταν καμία αναφορά στη λειτουργία της μεταξύ των ετών 2006 και 2012, και τέλος ενημερώθηκαν για τους όρους του φορέα χρηματοδότησης σχετικά με τη χρήση του ανακαινισμένου κτιρίου (ένας συνδυασμός εμπορικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων και υπηρεσιών του Δήμου). Τέλος, οι ιδέες “τοποθετήθηκαν” σε μία κάτοψη της Αγοράς υπό κλίμακα, φτιαγμένη από τούβλα επί της Φωκίωνος Νέγρη (<https://www.youtube.com/watch?v=6bgWGxyXy7o>, τελευταία επίσκεψη 12 Μαΐου 2017).

Από τις περιγραφές του εργαστηρίου στο διαδίκτυο, φαίνεται ότι συμμετείχαν περίπου 200 άτομα, εκ των οποίων το 59% ήταν γυναίκες, οι περισσότεροι συμμετέχοντες ήταν 40-50 ετών, κυρίως κάτοικοι της Κυψέλης που ήδη δραστηριοποιούνταν σε κοινωνικές πρωτοβουλίες. Από όσους έδωσαν στοιχεία για τον εαυτό τους, το συχνότερα εμφανιζόμενο επάγγελμα ήταν αρχιτέκτονες (7) και ακολουθούσαν οι συνταξιούχοι (5) και οι φοιτητές (4) (<http://agorakypselis.gr>). Στην ιστοσελίδα του δήμου (<http://consultations.daem.gr>) αναρτήθηκαν 470 περίπου προτάσεις για τη

μελλοντική χρήση της Αγοράς. Οι ιδέες αφορούσαν κυρίως πολιτιστικές δραστηριότητες (37 απαντήσεις), δραστηριότητες για παιδιά, κοινωνικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις (13 απαντήσεις καθένα), ενώ ένας μικρότερος αριθμός απαντήσεων (λιγότερες από 10) πρότειναν διάφορα είδη εμπορίου/ανταλλαγών, εκθέσεις, εργαστήρια κ.λπ. Ορισμένες απαντήσεις ήταν πολύ σύντομες, για παράδειγμα “Θα ήθελα να δω μόνο ΚΕΠ/ΣΕΔ”. Άλλες ήταν πιο εκτενείς και εξηγούσαν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα διαφόρων χρήσεων, όπως για παράδειγμα οι ακόλουθες: *“Εντός των χώρων ΚΕΠ/ΣΕΔ να υπάρξει Δημοτική Αστυνομία γιατί το από το τμήμα της Κυψέλης δεν βλέπουμε αστυνομικούς στους γύρω δρόμους και έχουμε μεγάλο πρόβλημα παραβατικότητας”* ή *“Η βιολογική αγορά και τα τοπικά προϊόντα σε προσιτές τιμές είναι μία πολύ ταιριαστή δραστηριότητα για το συγκεκριμένο κτίριο και λόγω της ιστορικότητας και λόγω της ανάγκης της περιοχής [...] τα πάντα μπορούν να γίνουν, πάντως όχι πάρκινγκ, αγορά ‘ότι νάναι’ ή αποκλειστικές χρήσεις του δήμου, πχ γραφεία. Πρέπει να είναι κάτι ανοιχτό και χαρούμενο που να φέρει τους Κυψελιώτες κοντά...”*

Οι ιδέες που συγκεντρώθηκαν μέσω αυτών των διαδικασιών στη συνέχεια αξιολογήθηκαν και ταξινομήθηκαν από μια ομάδα που όρισε ο Δήμος, στην οποία συμμετείχαν: η Αντιδήμαρχος Κοινωνίας των Πολιτών και Καινοτομίας, η εκπρόσωπος της Δημοτικής διαδικτυακής πλατφόρμας “συνΑθηνά”, η Αντιδήμαρχος Τεχνικών Υπηρεσιών, η υπεύθυνη για τις δραστηριότητες συμμετοχής στην Αγορά, καθώς και μία ομάδα πέντε εξωτερικών συμβούλων. Τα αποτελέσματα της επεξεργασίας αποτέλεσαν τμήμα της πρόσκλησης υπο-

Εικόνα 5: Σημερινή χρήση της Αγοράς (ΚΕΠ)
Πηγή: Αρχείο Ντ. Βαΐου

βολής προτάσεων για τη διαχείριση της Δημοτικής Αγοράς, η οποία περιλάμβανε παράρτημα με τρισδιάστατα σχέδια του κτιρίου, όπου προσδιορίζονταν οι διαφορετικές του χρήσεις και τα αντίστοιχα μεγέθη τους⁵. Η διαδικασία για την επιλογή της ομάδας διαχείρισης πραγματοποιήθηκε σε δύο στάδια: στο πρώτο (01/06 - 04/07/2016) έγιναν δεκτές οι προτάσεις των ενδιαφερόμενων φορέων. Υποβλήθηκαν δεκαεπτά προτάσεις, από τις οποίες προεπιλέχθηκαν τέσσερις, που κλήθηκαν στη συνέχεια να υποβάλουν τις τελικές τους προτάσεις και τα επιχειρηματικά τους σχέδια. Στις 27/09/2016 ανακοινώθηκε ως επικρατέστερη πρόταση αυτή του Impact Hub Athens⁶, το οποίο θα αναλάμβανε τη διαχείριση της Αγοράς για πέντε χρόνια.

“Στη διαβούλευση επικράτησε το κοινωνικό και εκπαιδευτικό, σε συνδυασμό με το πολιτιστικό στοιχείο. Αυτόν το χαρακτήρα θα έχουν λοιπόν οι δράσεις. Παράλληλα έπρεπε να λυθεί το αίτημα, τι θα διαλέξω: Αποφασίσαμε έτσι ότι θα υπάρχει εναλλαγή. Πιλοτικά θα μπορείς να τα δοκιμάσεις όλα. Όλοι πειραματίζονται για ένα εύλογο χρονικό διάστημα, ώστε να δοκιμάζονται στην πράξη όλες οι ιδέες που έχουν προταθεί. Θα δούμε από κοινού πώς δουλεύει καθετί...” AZ, www.elculture.gr/blog/article/δημοτική-αγορά-κυψέλης-ζωντανεύει, ELC Reporter, 27/06/2016, τελευταία επίσκεψη 12 Μαΐου 2017)

Πριν τα επίσημα εγκαίνια, που είχαν προγραμματιστεί για τον Ιανουάριο του 2017, ο Δήμος διοργάνωσε προκαταρκτικές/πειραματικές δραστηριότητες, διάρκειας έξι εβδομάδων (από τις 5 Νοεμβρίου ως τις 12 Δεκεμβρίου 2016), που περιλάμβαναν εκθέσεις εικαστικών και φωτογραφίας, δημιουργικά εργαστήρια, μουσικές και θεατρικές εκδηλώσεις για παιδιά και ενήλικους, κοινωνικές πρωτοβουλίες και δράσεις αλληλεγγύης. Η όλη διαδικασία έλαβε μεγάλη δημοσιότητα στα συμβατικά και διαδικτυακά μέσα ενημέρωσης, αρκετά από τα οποία υπήρξαν χορηγοί του όλου εγχειρήματος και δημοσίευσαν πολυάριθμες συνεντεύξεις με στελέχη του Δήμου που συμμετείχαν σ' αυτό. Οι τοπικές ομάδες και πρωτοβουλίες, ωστόσο, γρήγορα διαπίστωσαν ότι θα έπρεπε να πληρώσουν αντίτιμο προκειμένου να χρησιμοποιήσουν τον ανακαινισμένο και υποτίθεται “δημόσιο” χώρο για κάποια εκδήλωση ή δραστηριότητα μικρής κλίμακας.

Δεν ντρεπόμαστε να μιλήσουμε για κερδοφορία, το εγχείρημα πρέπει να βγάζει τα χρήματά του και να ανταποδίδει στην κοινωνία. Δεν είναι κάτι επιδοτούμενο,

αλλά είναι ένα νέο μοντέλλο αυτοδιαχείρισης, όπου εμπλέκεται ο δήμος και ο νέος φορέας διαχείρισης ο οποίος χρειάζεται να είναι δικτυωμένος με έναν ευρύτερο πληθυσμό” (AZ, www.elculture.gr/blog/article/δημοτική-αγορά-κυψέλης-ζωντανεύει, ELC Reporter, 27/06/2016, τελευταίαεπίσκεψη 12 Μαΐου 2017, έμφαση στο πρωτότυπο)

Μετά από ένα εξάμηνο “πάγωμα” της διαδικασίας παραχώρησης της διαχείρισης⁷, στελέχη του Impact Hub Athens παρουσίασαν “ένα (μη) σχέδιο για τη Δημοτική Αγορά της Κυψέλης” (Καθημερινή, 26 Οκτωβρίου 2017) σε 15 κατοίκους, επιχειρηματίες και καλλιτέχνες της περιοχής, με πρότυπο την Eastern Market του Ντιτρόιτ: ένα συνδυασμό τεχνών, εκπαίδευσης και εμπορίου, όπως άλλωστε προέβλεπαν και οι όροι χρηματοδότησης της ανακαίνισης του κτιρίου. Για την υλοποίηση του σχεδίου θα γινόταν ανοιχτή πρόσκληση με σοβαρό επίδικο το ύψος του ενοικίου που θα καλούνταν να πληρώσουν όσοι ήθελαν να οργανώσουν δράσεις και εκδηλώσεις στο χώρο της Αγοράς⁸

3. Δημόσιοι χώροι αλληλεπίδρασης και συμμετοχής

Οι δύο φάσεις συμμετοχής στους σχεδιασμούς για τη χρήση της Αγοράς της Κυψέλης αντιστοιχούν σε δύο διαφορετικές προσεγγίσεις: Η πρώτη ήταν πρωτοβουλία τοπικών ομάδων που υλοποίησε τη συμμετοχή ως τόπο ριζοσπαστικής δυνατότητας, ενώ η δεύτερη αντιστοιχεί σε μια διαδικασία όπου ο Δήμος σχεδίασε και υλοποίησε το όλο εγχείρημα. Τα ριζικά διαφορετικά

Εικόνα 6: Ο εσωτερικός χώρος ανακαινισμένος
Πηγή: Αρχείο Ντ. Βαΐου

σημεία εκκίνησης αντιστοιχούν σε εξίσου διαφορετικές οπτικές όσον αφορά τα διακυβεύματα και τη νοηματοδότηση της συμμετοχικής διαδικασίας. Δεδομένου ότι δεν έχουν όλοι και όλες τη δυνατότητα ή τη θέληση να συμμετέχουν σε τέτοια εγχειρήματα, το ερώτημα για το ή τα υποκείμενα της συμμετοχής χρειάζεται να αναδιατυπωθεί με κριτήριο τα μικρότερα περιθώρια αποκλεισμού. Και εδώ, πολλά ζητήματα σύλληψης και οργάνωσης διαφοροποιούν ριζικά τις δύο φάσεις της συμμετοχής.

Στην περίπτωση της κατάληψης, αφετηρία ήταν η διεκδίκηση και το άνοιγμα στη γειτονιά ενός σημαντικού δημόσιου χώρου που συνδέεται με τοπικές μνήμες και αναφορές στη ζωή της γειτονιάς, ενώ η αυτοδιαχείριση και η αυτοδιάθεση ήταν καθοριστικά ζητήματα για την Πρωτοβουλία Κατοίκων για τη Δημοτική Αγορά. Οι στόχοι αυτοί ήταν φανεροί στον τρόπο λειτουργίας, η οποία στηριζόταν στη συλλογική λήψη αποφάσεων μέσα από ανοιχτές συνελεύσεις, καθώς και στη συνειδητή προσπάθεια να μην επιτραπεί η καθιέρωση κάποιας “ηγετικής ομάδας”, εξού και οι μηνιαίες θητείες για το συντονισμό. Στη διαδικασία που σχεδίασε ο Δήμος, οι πολίτες κλήθηκαν σε ένα εγχείρημα συμβουλευτικής συμμετοχής, όπου μπορούσαν να συνεισφέρουν ιδέες για τη μελλοντική χρήση της Αγοράς αν είχαν πρόσβαση στην απαιτούμενη τεχνολογία ή αν μπορούσαν να συμμετάσχουν την ημέρα και ώρα του σχετικού εργαστηρίου. Οι πιθανές απαντήσεις, ωστόσο, ήταν ήδη καθορισμένες από το φορέα χρηματοδότησης – κάτι που καθόρισε ποια ερωτήματα και επιλογές για τη μελλοντική χρήση της Αγοράς μπορούσαν να τεθούν σε συζήτηση. Ο Δήμος ακολούθησε δηλαδή τις μεθόδους και το λόγο θεσμικών προσεγγίσεων, όπως αυτές που αναφέρθηκαν στην πρώτη ενότητα του άρθρου. Προηγήθηκαν όμως συστηματικές προσπάθειες απονομιμοποίησης της συμμετοχής “από τα κάτω”, με την αιτιολογία της ιδιοκτησίας της Αγοράς, και χωρίς να αναφέρεται ποτέ πώς διασώθηκε το κτίριο από τις προσπάθειες προηγούμενης Δημοτικής Αρχής να το ιδιωτικοποιήσει μετατρέποντάς το σε εμπορικό κέντρο με πολυώροφο γκαράζ.

Στο λόγο των στελεχών του Δήμου, όπως προκύπτει από πολλαπλές συνεντεύξεις τους σε ηλεκτρονικά και έντυπα μέσα, δεν διευκρινιζόταν ποτέ ποιοι ήταν “οι κάτοικοι της Κυψέλης”, ποιοι περιλαμβάνονται στη διατύπωση “όλοι” ή “εμείς” και πώς αυτοί διακρίνονται από την “ιδιαίτερη ομάδα” η οποία, κατά τον Δή-

μαρχο, χρησιμοποιούσε την Αγορά κατ’ αποκλειστικότητα και απέκλειε τους “κατοίκους”. Ορισμένοι κάτοικοι της Κυψέλης θεωρήθηκαν λοιπόν κανονικοί κάτοικοι, ενώ άλλοι κατασκευάστηκαν ως ιδιαίτερη ομάδα. Μια πρόσκληση “από τα πάνω”, ένα εργαστήριο που διοργανώθηκε σε συγκεκριμένη μέρα και ώρα, το άνοιγμα για ορισμένες μόνο εκδηλώσεις, κάλυψαν το γεγονός ότι ονομάστηκαν “όλοι” οι ελάχιστοι που συμμετείχαν και κατέθεσαν τελικά ιδέες. Το άρθρο δεν επιδιώκει να απορρίψει συνολικά αυτές τις μορφές συμμετοχής, επιδιώκει όμως να αναδείξει ένα παιχνίδι δύναμης όπου, μετά από μια διαδικασία “μια-κι-έξω” (η οποία διαφημίζεται ως “συμμετοχή” των κατοίκων), οι αποφάσεις λαμβάνονται από τις αρχές, τους ειδικούς και τις ομάδες συμφερόντων⁹. Πρόκειται για τους ίδιους που έχουν προκαθορίσει και τους όρους του παιχνιδιού: ποια ερωτήματα θα τεθούν, ποιο θα είναι το εύρος των επιθυμητών/δυνατών απαντήσεων και, κυρίως, ποιοι δικαιούνται να συμμετέχουν (παρουσιαζόμενοι ως “όλοι”), σε αντίθεση με τους παραβατικούς και ανεπιθύμητους.

Στον αντίποδα των πιο πάνω θεσμικών πρακτικών, η προσέγγιση των κατοίκων πόρτα-πόρτα, οι ανοιχτές συνελεύσεις, η συνεχής επιτόπια παρουσία, καθώς και οι συνειδητές απόπειρες να εμπλακούν και οι μετανάστες κάτοικοι, χαρακτήρισαν τις πρακτικές της Πρωτοβουλίας Κατοίκων για τη Δημοτική Αγορά και τη στάση της απέναντι στον δημόσιο χώρο, τις χρήσεις και τους χρήστες του. Η προσπάθεια για τη δημιουργία και τη συντήρηση ενός χώρου για επαφή, για τυχαίες συναντήσεις, για εξοικείωση και αναστοχασμό σχετικά με τους αποκλεισμούς και τις ανισότητες είναι πρακτικές που αποσταθεροποίησαν καθιερωμένες ιεραρχίες και αμφισβήτησαν μια προσχηματική συζήτηση περί συμμετοχής, με λίγη ουσία και πολύ έλεγχο επί των τελικών αποφάσεων. Δεν μπορεί προφανώς κανείς να ισχυριστεί ότι αυτές οι διαδικασίες είναι χωρίς αντιφάσεις και συγκρούσεις, όπως άλλωστε έγινε φανερό και από τις πολιτικές και ιδεολογικές αντιθέσεις μεταξύ αριστερών συλλογικοτήτων που νομιμοποίησαν εν τέλει το κλείσιμο (ή την επανακατάληψη;) της Αγοράς από τον Δήμο.

Ζητούμενο παραμένει ο διάλογος, και προοπτικά η συνεργασία, ενός θεσμού όπως ο Δήμος (και οι Δημοτικές του Κοινότητες) με συμμετοχικά εγχειρήματα πολιτών όπως η Πρωτοβουλία Κατοίκων για τη Δημοτική Αγορά - και αντιστρόφως. Ένα ζητούμενο που αναδει-

κνύει παλαιότερα και νεότερα ερωτήματα σχετικά με τους χώρους ελευθερίας, δράσης και συμμετοχής, αλλά και με την επιβίωση τέτοιων χώρων σε βάθος χρόνου. Η συμμετοχή “από τα κάτω” που αρθρώνεται γύρω από καθημερινές πρακτικές αναδεικνύει δυναμικές και διαδικασίες συγκρότησης του δημόσιου χώρου, όπου ομάδες και άτομα συνενδύονται και δουλεύουν ενάντια σε κάθε μορφής αποκλεισμούς, μέσα από την ενσώματη παρουσία τους, τη συνεύρεση και την εξοικείωση με τον τόπο και τους “άλλους”. Τέτοιες πρακτικές, τις οποίες συχνά αγνοεί ή/και απαξιώνει ο Δήμος, διευρύνουν το χώρο της συμμετοχής καθώς διαπραγματεύονται και παράγουν χώρους (διά)δρασης και παράλληλα φέρνουν στο προσκήνιο ζητήματα σύνδεσης και ένταξης στον τόπο που έχουν ιδιαίτερη σημασία σε μια πολυεθνική γειτονιά κι όχι μόνο. Ταυτόχρονα διαμορφώνουν ένα χώρο καθημερινής πολιτικής όπου διεκδικούνται με συλλογικούς τρόπους δικαιώματα τα οποία μπορεί να είναι καθοριστικά για το περιεχόμενο του δημόσιου, σε μία περίοδο όπου οι πολιτικές παρατεταμένης λιτότητας απογυμνώνουν την έννοια αυτή από σημαντικά καθοριστικά της στοιχεία.

Σημειώσεις

2. όχι τυχαία, στο πολιτικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ η αποκέντρωση και η λαϊκή συμμετοχή αποτελούσαν πυλώνες της “Αλλαγής”, οι οποίοι πέρασαν μετά το 1981 και στο θεσμικό πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού (βλ. Βαΐου & Χατζημιχάλης 2001)

3. <http://indy.gr/projects/agora-tis-kypselis/project-home/community/agora-tis-kypselis/fotografies-dimosiemata-kai-keimena-gia-tin-agora-tis-kypselis/ekklisi-gia-ti-dimotiki-agora-tis-kypselis/> (τελευταία επίσκεψη 5 Μαΐου 2017)

4. Το “Σχολείο” ήταν μια πολύ σημαντική δραστηριότητα της κατελιγμένης Αγοράς. Τα μαθήματα πραγματοποιούνταν κάθε Δευτέρα, με 10 περίπου μαθητές και 2 δασκάλους ανά μάθημα. Ο αριθμός των μαθητών διέφερε από εβδομάδα σε εβδομάδα – συνολικά όμως περνούσαν από την Αγορά 200-250 άνθρωποι κάθε εβδομάδα. Στη διδασκαλία συμμετείχαν είκοσι πέντε εθελοντές και εθελόντριες – στην πλειοψηφία τους γυναίκες – που συναντιούνταν μία φορά το μήνα εκτός διδακτικών ωρών, προκειμένου να συντονίσουν την εργασία τους, να μοιραστούν εμπειρίες και να επιλύσουν προβλήματα (Βαΐου, Λαφαζάνη, Λυκογιάννη 2013).

5. 180 τ.μ. υπηρεσίες του δήμου, 150 τ.μ. χώροι πολιτισμού, 150 τ.μ. εμπορικές χρήσεις και 450 τ.μ. κοινόχρηστος χώρος για προσωρινές δραστηριότητες, όπως εκθέσεις, ανοιχτές αγορές κ.λπ.

6. Σύμφωνα με την παρουσίαση στην ιστοσελίδα του “Impact Hub Athens είναι ένα τοπικό και διεθνές συνδεδεμένο δίκτυο με σκοπό το θετικό κοινωνικό αντίκτυπο. Επιχειρήσεις και δημιουργικοί επαγγελματίες εργάζονται για το σχεδιασμό και την υλοποίηση πρότυπων business models που θα ορίζουν το μέλλον της

επιχειρηματικότητας. Από την κοινωνική ένταξη, το περιβάλλον και το δίκαιο εμπόριο, το Impact Hub Athens συνδέει εξειδικευμένους επαγγελματίες, δημιουργώντας ένα διαπολιτισμικό δίκτυο δυνατού κοινωνικού αντίκτυπου” (<https://athens.impacthub.net/%f%84%ce%bf-impact-hub/>)

7. Η καθυστέρηση προέκυψε μετά από προσφυγή ενώπιον της Αποκεντρωμένης Διοίκησης μιας διαμερισματικής συμβούλου της 6ης Δημοτικής Κοινότητας, με την αιτιολογία ότι δεν έγινε διαβούλευση με την Κοινότητα ούτε για τη διαδικασία επιλογής ούτε για την τελική απόφαση διαχείρισης (*Η Αυγή*, 1 Μαρτίου 2017, και *Καθημερινή*, 3 Μαρτίου 2017)

8. Το Impact Hub Athens υπολογίζει τις ετήσιες λειτουργικές δαπάνες (καθαριότητα, επικοινωνία, φύλαξη, ιντερνετ, επιχειρηματική συμβουλευτική) σε 150-200.000 ευρώ. Μετά την εξέταση της προσφυγής, δικαιοώθηκε το Impact Hub Athens και διοργάνωσε κύκλο εκδηλώσεων την περίοδο 14-24 Δεκεμβρίου 2017. Παράλληλα αναρτήθηκε “Ανοιχτό Κάλεσμα” σε ομάδες και συλλογικότητες της 6ης Δημοτικής Κοινότητας για διοργάνωση δράσεων στο αίθριο της Αγοράς δωρεάν, υπό προϋποθέσεις που αναφέρονται στην ιστοσελίδα του φορέα (<https://athens.impacthub.net/η-δημοτική-αγορά-της-κυψέλης>, τελευταία επίσκεψη 20 Ιανουαρίου 2018)

9 είναι χαρακτηριστικό ότι οι επιχειρηματίες του κλάδου εστίασης και διασκέδασης στην περιοχή της Φωκίωνος Νέγρη απέρριψαν κατηγορηματικά τη δημιουργία μπαρ, καφέ ή εστιατορίου μέσα στην ανακαινισμένη Αγορά (*Καθημερινή*, 26/10/2017)

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Aarhus Convention (1998), *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision Making and Access to Justice in Environmental Matters*. www.ec.europa.eu/environment/aarhus
- Arnstein, S. (1969), “A ladder of citizen participation”, *AIP Journal*, Vol. 35 No. 4, pp. 216-224
- Βαΐου, Ντ. κ.ά. (2007), *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας*, Αθήνα: L-Press και ΕΜΠ
- Βαΐου, Ντ., Λαφαζάνη, Ο. και Λυκογιάννη, Ρ. (2013), “Πρακτικές συνύπαρξης στις γειτονιές της πόλης. Συναντήσεις στην Κυψέλη”, στο Α. Ζαββού, Ν. Καμπούρη, Μ. Στρατηγάκη (επιμ.) *Φύλο, μετανάστευση, διαπολιτισμικότητα*, Αθήνα: νήσος, σελ. 71-102
- Βαΐου, Ντ., Χατζημιχάλης, Κ. (2001) “Τάσεις και συγκρούσεις στη διαμόρφωση πολιτικής για το χώρο στην Ελλάδα τη δεκαετία 1990. Το χρονικό μιας απουσίας”, *Ο Πολίτης*, τ.94 (σελ. 27-32)
- Βρυχέα, Α. (επιστ. υπεύθυνη) 1997, *Αναπλάσεις υποβαθμισμένων περιοχών και Τοπική Ανάπτυξη με την ουσιαστική ενεργοποίηση των ίδιων των χρηστών/τριών*. Τελική Έκθεση Ερευνητικού Προγράμματος του ΕΜΠ στοπλαίσιο του ΠΕΝΕΔ ‘91 (No 91 ΕΔ 650)
- Βρυχέα, Α. και Λωράν, Κ. (επιμ.) (1993), *Συμμετοχικός Σχεδιασμός. Θεωρητικές διερευνήσεις, ιστορία των ιδεών και των πρακτικών, μεθοδολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: ΤΕΕ και ΕΜΠ
- Brock, K., Cornwall, A. and Gaventa, J. (2001), “Power knowledge and political places in the framing of poverty policy”,

- Working Paper 143, Institute for Development Studies, Brighton
- CEMAT (2015), *A Handbook of Territorial Democracy and Public Participation in Territorial Planning*, (prepared for the 16th session of the European Conference of Ministers responsible for Spatial Planning of the Council of Europe (CEMAT) in Nafplion (Greece), June 2014 - curators E. Beriatos and A. Gourgiotis), Strasbourg: Council of Europe
- Chambers, R. (1997), *Whose Reality Counts? Putting the First Last*, London: Intermediate Technology Publications
- Cooke, B. and Kothari, U. (eds) (2001), *Participation: the New Tyranny?*, London and New York: Zed Books
- Cornwall, A. (2002), "Making spaces, changing places: situating participation in development", Working Paper 170, Institute for Development Studies, Brighton
- Cornwall, A. (2008), "Unpacking 'Participation': models, meanings and practices", *Community Development Journal*, Vol. 43 No. 3, pp. 269-283
- Davoudi, S. and Healey, P. (1995), "City Challenge: Sustainable Process or Temporary Gesture?", *Environment and Planning C: Government and Policy*, Vol. 13 No. 1, pp. 79-95
- GeMIC (*Gender, Migration and Intercultural Interactions in the Mediterranean and South East Europe: an interdisciplinary approach*) 2010, Ευρωπαϊκό ερευνητικό πρόγραμμα (2007-2010) που χρηματοδοτήθηκε από το 7ο Πρόγραμμα-Πλαίσιο (FP7) με συντονίστρια τη Μ. Στρατηγάκη, Πάντειο Πανεπιστήμιο (www.gemic.eu)
- Green, A.O. and Hunton-Clarke, L. (2003), "A Typology of Stakeholder Participation for Company Environmental Decision Making", *Business Strategy and the Environment*, Vol. 12 No. 2, pp. 292-299
- Kalandides, A. and Vaiou, D. (2012), "'Ethnic' neighbourhoods? Practices of belonging and claims to the city", *European Urban and Regional Studies*, Vol. 19 No. 3, pp. 254-266
- Leal, P. A. (2007), "Participation: the ascendancy of a buzzword in the neo-liberal era", *Development in Practice*, Vol. 17 No. 4, pp. 539-548
- Lefebvre, H. (1991), *The Production of Space*, London: Verso
- Painter, J. and Philo, Ch. (1995), "Spaces of citizenship: an introduction", *Political Geography*, Vol. 14 No. 2, pp. 107-120
- Silver, H., Scott, A. and Kazepov, Y. (2010), "Participation in Urban Contention and Deliberation", *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 34 No. 3, pp. 453-477
- Στρατηγάκη, Α. (2015), *Θεωρία και Μέθοδοι Συμμετοχικού Σχεδιασμού*, διαθέσιμο στο www.kallipos.gr
- UNESCO (1980), *Communication and Society Today and Tomorrow – Many Voices One World*, Report of the International Commission for the Study of Communication Problems, UNESCO
- Vaiou, D. and Kalandides, A. (2017), "Practices of solidarity in Athens. Reconfigurations of public space and urban citizenship", *Citizenship Studies*, Vol. 24 No. 4, pp. 440-454
- Williams, G. (2004), "Evaluating participatory development: tyranny, power and (re)politicisation", *Third World Quarterly*, Vol. 25 No. 3, pp. 557-578
- World Bank (1996), *Participation Sourcebook*, World Bank, Washington
- World Bank (2001), *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, World Bank, Washington DC